

СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНА ЦІННІСТЬ: соціологічний аспект

*Хмелько В.Є. (доктор філософських наук, професор кафедри соціології
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
президент Київського міжнародного інституту соціології)*

В соціології цінності найчастіше розглядаються як думки, переконання або вірування людей стосовно того, що є бажаним, прийнятним, хорошим чи поганим. В цьому сенсі цінностями виступають бажані цілі (як термінальні цінності) та прийнятні способи, засоби або умови досягнення цих цілей (як інструментальні цінності), що слугують, відповідно, зразками та нормами, які спрямовують добір або оцінювання форм поведінки, подій, людей, їхніх станів, відносин, соціальних спільнот [1]. Такого роду цінностями можуть слугувати бажані стани характеристик соціальних спільнот будь-якого рівня складності та масштабу – від малих груп та стосунків між їхніми членами до суспільства в цілому та його відносин з іншими суспільствами.

Суверенітет – полісемантичне поняття, яке у соціологічній літературі в основному застосовується для позначення політичної незалежності держави від інших держав [2, 3]. І саме в цьому значенні суверенітет звичайно досліджується соціологами як загальнонаціональна цінність. При цьому нація розглядається переважно не як етнічна спільнота (етнос), а, фактично, як політична спільнота усіх громадян певної держави. Відповідно, загальнонаціональні цінності досліджуються як загальносуспільні, мірою загальності яких можна вважати ступінь поширеності відповідних політичних орієнтацій серед дорослого населення країни. Зокрема, як міру загальності такої загальнонаціональної цінності як державний суверенітет України, ми розглядаємо ступінь поширеності серед дорослого населення нашої країни орієнтації на підтримку її державної незалежності.

За демократичного режиму влади, коли рішення про набуття державної незалежності певною територіальною політичною спільнотою приймається

шляхом референдуму, частку правомочного дорослого населення відповідної території, що проголосувало за набуття державної незалежності, логічно, на нашу думку, розглядати як найадекватніший показник ступеня підтримки суверенітету своєї спільноти її членами. Як відомо, саме шляхом референдуму у грудні 1991 року було затверджено рішення Верховної Ради про проголошення державної незалежності нашої країни, коли 76 відсотків всього дорослого населення України висловилися на підтримку її незалежності (90,3 відсотка від 84,2 відсотка тих, хто взяли участь у голосуванні).

Якщо розглянути питання, чи дають результати референдуму підстави для висновку, що ще наприкінці 1991 року державний суверенітет України вже був загальнонаціональною цінністю, то результат аналізу виходить неоднозначним. У кількісному аспекті - висновок є безумовно стверджувальним: чисельність тих громадян, які на референдумі підтримали державну незалежність, була значно більше половини усього дорослого населення в Україні та майже у 12 разів перевершувала чисельність тих, хто висловився проти. У структурному ж відношенні виявляється, що хоча у всіх без виключення адміністративних регіонах¹ чисельність прихильників незалежності перевершувала чисельність її противників, але не в усіх з них вона складала більше половини їхнього дорослого населення. В Автономній Республіці Крим чисельність тих громадян, які на референдумі підтримали державну незалежність України була лише дещо більше третини її дорослого населення (36,6 відсотка), а більше чверті її населення (28,5 відсотка) проголосувало проти. Такі співвідношення чисельності населення АР Крим та кількості голосів, поданих «за» і «проти» затвердження Акту незалежності України спонукають характеризувати державний суверенітет України як загальнонаціональну цінність на початку набуття нею державної незалежності з певним застереженням.

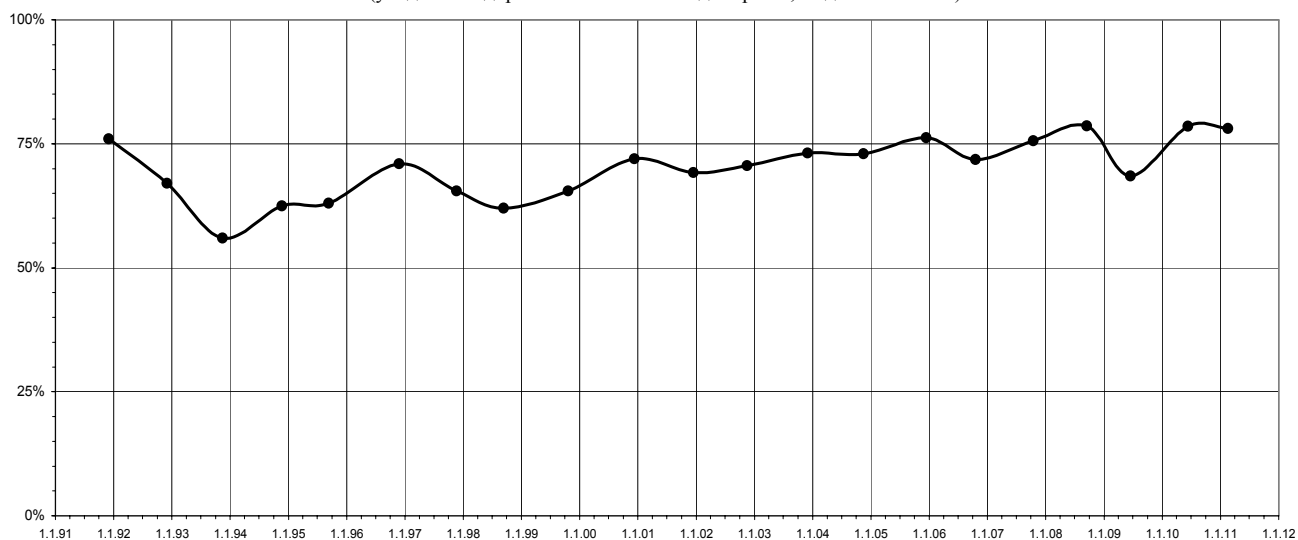
Дані соціологічних досліджень ставлення населення України до її державної незалежності, що проводились протягом 20 років за єдиною

¹ Під адміністративними регіонами тут маються на увазі одиниці першого рівня адміністративного поділу країни з населенням не менше 1% населення України в цілому, тобто - АР Крим, 24 області й місто Київ.

методикою Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС)², дозволяють отримати загальну картину динаміки поширеності орієнтацій на підтримку державної незалежності України, виявити деякі чинники, під впливом яких змінюється поширеність цих орієнтацій, а також умови, за яких державний суверенітет країни виступає для її громадян переважно як термінальна або інструментальна цінність, та оцінити, чи є вже підстави розглядати державний суверенітет саме як загальнонаціональну цінність.

Загальна картина змін середньорічної чисельності прихильників державної незалежності України з 1991 по 2011 рік представлена графіком на рис.1. Нерегулярно хвиляста лінія графіка показує, що хоча з тих чи тих причин часом поширеність підтримки незалежності зменшувалася, але з 1994 року переважала тенденція зростання чисельності прихильників незалежності, тобто – зростання загальності національної цінності державного суверенітету.³ Тим

Рис.1. Динаміка середньорічної чисельності прихильників незалежності України у 1991-2010 та на початку 2011 року (у відсотках дорослого населення від 18 років; за даними КМІС)

не менш, наявність помітних коливань у відносній чисельності прихильників державної незалежності України серед її громадян ставить питання про чинники цих коливань.

² Ці дослідження були розпочаті 1991 року колективом дослідницького центру Соціологічної асоціації України, який у 1992 році виокремився як КМІС.

³ Графік на рис.1 побудований за результатами референдуму у грудні 1991 р. та даними 41 вибіркового загальноукраїнського опитування, проведених КМІС методом очного (face-to-face) інтерв'ю з жовтня 1991 по лютий 2011 року за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України віком від 18 років.

Проведений нами раніше математико-статистичний аналіз імовірних чинників цих коливань (за даними 16 опитувань КМІС 1992-2001 років) дозволив з'ясувати, що протягом першого десятиліття державної незалежності нашої країни -

- коливання у поширеності позитивного ставлення громадян України до її державної незалежності переважною мірою (майже на 85 відсотків варіацій цієї змінної) безпосередньо залежали від змін у рівні їхньої задоволеності станом справ в країні;
- коливання у рівні задоволеності станом справ в країні, в свою чергу, приблизно такою ж мірою (майже на 83 відсотки варіацій цієї змінної) безпосередньо залежали від змін у рівні задоволеності людей тим, як складається їхнє життя;
- зміни ж рівня задоволеності людей своїм життям значною мірою (майже на 55 відсотків варіацій цієї змінної) залежали від змін у розмірі тієї частки сукупних доходів, яка діставалася відносно біднішій 60-відсотковій більшості населення, тобто, – від змін відповідних параметрів стратифікаційної макроструктури українського суспільства [4, 5].

Попередній аналіз даних 25 опитувань, проведених КМІС протягом 2002-2011 років, дозволяє припускати, що виявлені за даними першого десятиліття залежності коливань у поширеності позитивного ставлення громадян України до її державної незалежності від наведених вище чинників, в основному спостерігалися також й у другому десятилітті державної незалежності нашої країни, хоча з деяким збільшенням впливу рівня доходів біднішої більшості сімей на поширеність підтримки державної незалежності України.

Коливання в часі чисельності прихильників незалежності України серед її громадян, які спостерігалися за двадцять років, у більшості своїй свідчать про те, що для частини громадян підтримка державної незалежності, а отже, – і її цінність, залежить від змін, в основному, в матеріальних умовах життя, тобто – є цінністю інструментальною, а не термінальною. Але, в той же час, у другому десятилітті незалежності відносні коливання її підтримки громадянами були у

півтора рази менше, ніж у першому десятилітті, а за останні п'ять років ці коливання були у два рази меншими, ніж у перші п'ять років незалежності.⁴ Це дає підстави припускати, що загальною тенденцією є поширення серед громадян України не лише цінування її державної незалежності, але й зменшення тої їхньої частки, для якої ця незалежність являє собою лише інструментальну цінність.

Окрім цього, важливо відзначити випадки таких змін у підтримці незалежності України, які не можуть інтерпретуватися як ознаки коливань тої частини громадян, котрі ставляться до суверенітету своєї країни як до інструментальної цінності. Один з таких випадків трапився 2003 року, коли через дії Росії в районі острова Коса Тузла виникла загроза територіальній цілісності України. Тоді протягом лише жовтня місяця, під час зростання напруженості в українсько-російських відносинах, чисельність прихильників незалежності України збільшилася від 71,5 до 77,6 відсотка.⁵ Другий випадок трапився у 2008 році, коли під час військового конфлікту Росії з Грузією, протягом лише серпня місяця було зафіксовано ще значніше зростання підтримки державної незалежності України – від 71,5 до 82,8 відсотка. Ці випадки дають підстави вважати, що частина тих громадян, які не виявляють підтримки державній незалежності за умов, коли ніщо відчутне не спонукає їх думати про можливі для неї загрози, в ситуаціях, коли думка про такі загрози виглядає для них серйозною, по суті усвідомлюють, що незалежність своєї країни є для них бажаною і важливою, інакше кажучи – що вона є для них цінністю. Беручи до уваги, що територіальна цілісність країни є суттєвою складовою її суверенітету, зростання підтримки державної незалежності в зазначених ситуаціях виявляє, на нашу думку, ставлення до державного суверенітету переважно саме як до термінальної, однієї з цільових цінностей.

Нарешті, аналіз регіональних пропорцій прихильників і противників державної незалежності України у 2001-2011 роках дає підстави стверджувати,

⁴ Коефіцієнт варіації середньорічної чисельності прихильників державної незалежності в першому десятилітті незалежності України дорівнював 8,1%, а в другому – 5,1%; у 1991-96 роках цей коефіцієнт дорівнював 10,2%, а у 2006-2011 – 4,8%.

⁵ Лише ще через місяць, коли конфлікт був розв'язаний, цей показник скоротився до 72,2%.

що з 2008 року, у всіх без виключення адміністративних регіонах чисельність прихильників незалежності більшою є не лише за чисельність її противників, але й за половину їхнього дорослого населення. Зокрема, в АР Крим чисельність тих громадян, які підтримують державну незалежність України, у 2008 року склала 62,1 відсотка, а у 2010 році цей показник зріс до 78,7 відсотка, в той час як лише 18,0 відсотка висловлювалися проти набуття Україною державної незалежності. Такі дані дозволяють зробити висновок, що наприкінці другого десятиліття державної незалежності України її суверенітет став дійсно **загальнонаціональною цінністю** – не лише у кількісному, але й у структурному відношенні.

Література:

1. Karp, David R. Values Theory and Research // Encyclopedia of Sociology / Edgar F. Borgatta, editor-in-chief, Rhonda Montgomery, managing editor. – 2nd ed. – Vol. 5. – N.Y.: Macmillan Reference USA, 2000. – P.3212-3227.
2. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Під. заг. ред. В.І.Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с. – С.614.
3. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 2.: Пер. с англ.- М.: Вече, АСТ, 1999. – 528 с. – С. 311.
4. Хмелько В. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за 10 років незалежності // Політична думка. – 2001. – № 3. – С. 33-49.
5. Хмелько В., Паніотто В. Динаміка ставлення населення до незалежності України та фактори, що її визначають // Десять років соціально-економічних перетворень в Україні: спроба неупередженої оцінки / За ред. І.Бураковського. – К.: К.І.С., 2002. – 120 с. – С. 23-28.